

саморозвитку потрібні умови, за якими він може здійснюватися, бо вони є його фундаментом. На наш погляд, до основних умов треба відносити: соціальні (організація і якість освіти, соціальні стандарти, соціальний статус), економічні, власний потенціал фахівця. Також цікаво відмітити, що професійний саморозвиток важко прогнозувати, він здійснюється за власними темпами і законами, різні речі можуть виступати мотиваторами-каталізаторами його реалізації. Професійний саморозвиток не можливо характеризувати тільки з позиції темпів зростання.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, базуючись на цілісному підході до професійного саморозвитку, можна зробити висновок - це мотивований процес свідомої, якісної і незворотної зміни особистістю своїх моральних якостей, інтелектуальних і соціальних здібностей і можливостей, своїх фізичних, психічних і духовних сил з метою «добудувати» себе до ідеального образу цілісної особистості. Реалізація цього процесу здійснюється за наявності умов, вимог, за власними темпами і цільовими орієнтирами. Перспективи цього дослідження – розробка проекту професійного саморозвитку майбутніх майстрів виробничого навчання в процесі фахової підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Железовская Г. И. Педагогика развития творческой личности / Г. И. Железовская, А. В. Елисева. – Саратов : Лицей, 1997. – 140 с.
2. Зеер Э. Ф. Профессиональное становление личности инженера-педагога / Э. Ф. Зеер. – Свердловск : Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 1988. – 120 с.
3. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии, 1997. – №4 – С. 45 – 48.
4. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 308 с.
5. Мастеров Б. М. Психология саморазвития / Б. М. Мастеров, Г. А. Цукерман. – М. : Интерпракс, 1995. – 288 с.
6. Слостенин В. А., Каширин В. П. Психология и педагогика : учеб. пособие / В. А. Слостенин, В. П. Каширин. – М. : Академия, 2001. – 478с.
7. Цукерман Г. А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов / Г. А. Цукерман. – Рига : Эксперимент, 1995. – 83 с.

УДК 37.017.4:821.161.2 “18/19”

ЗМІСТ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Гайдученко Ю. О., аспірант

Херсонський державний університет

Стаття присвячена проблемі національного виховання підрастаючого покоління. Здійснено цілісний аналіз педагогічних поглядів українських письменників-педагогів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. (Т. Шевченка, А. Свидницького, М. Костомарова, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, О. Кониського, Лесі Українки, Б. Грінченка, І. Франка, М. Євпана та ін.) щодо змісту національного виховання. Зроблено спробу переосмислити та об'єктивно розкрити їх роль у

становленні і розвитку національної системи виховання в Україні другої половини XIX – першої половини XX століття. Розкрито сутність і зміст практичної педагогічної і просвітницької діяльності письменників-педагогів, визначено їх внесок у розвиток українського культурно-просвітницького руху досліджуваного періоду. На основі узагальнення та систематизації визначено головні напрями національного виховання, мету, завдання, виявлено умови, форми, методи та засоби національного виховання у багатогранній педагогічній та творчій спадщині українських письменників.

Ключові слова: національне виховання; мета, завдання, умови, форми, методи та засоби національного виховання; українські письменники; культурно-просвітницький рух; національно-виховний ідеал; національна свідомість; етнонаціональні особливості; менталітет; традиції.

Ю.А. Гайдученко СОДЕРЖАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX СТ. / Херсонский государственный университет, Украина.

Статья посвящена проблеме национального воспитания подрастающего поколения. Осуществлен целостный анализ педагогических взглядов украинских писателей-педагогов второй половины XIX – первой половины XX ст. (Т. Шевченко, А. Свидницкого, Г. Костомарова, П. Кулиша, И. Нечуя-Левицкого, А. Кониского, Леси Украинки, Б. Гринченко, И. Франко, Н. Евшана и др.) относительно содержания национального воспитания. Сделана попытка переосмыслить и объективно раскрыть их роль в формировании и развитии национальной системы воспитания в Украине второй половины XIX – первой половины XX ст. Раскрыта сущность и содержание практической педагогической и просветительской деятельности писателей-педагогов, определено их вклад в развитие украинского культурно-просветительского движения исследуемого периода. На основе обобщения и систематизации определены направления национального воспитания, цель, задача, выявлены условия, формы, методы и средства национального воспитания в многогранном педагогическом и творческом наследии украинских писателей.

Ключевые слова: национальное воспитание; цель, задачи, условия, формы, методы и средства национального воспитания; украинские писатели; культурно-просветительское движение; национально-воспитательный идеал; национальное сознание; этнонациональные особенности; менталитет; традиции.

Gajduchenko I.A. CONTENT OF THE NATIONAL BRINGING UP PROCESS OF THE RISING GENERATION IN A CREATIVE HERITAGE OF THE UKRAINIAN WRITERS OF THE SECOND HALF OF THE XIX – THE FIRST HALF OF THE XX CENTURIES / Kherson State University, Ukraine.

Article is devoted to a problem of national education of rising generation. The complete analysis of pedagogical sights of the Ukrainian writers-teachers of the second half of XIX – the first half of XX c. (T. Shevchenko, A. Svidnitskiy, G. Kostomarov, P. Kulish, I. Nechuj-Levitskiy, O. Koniskiy, Lesya Ukrainka, B. Grinchenko, I. Franko, M. Evshan, etc.) is carried out. The author attempts to research the content of the national education, rethink and objectively open their role in formation and development of national educational system in Ukraine of the second half of XIX – the first half of XX century. The researcher attempts to analyze the essence of writers-teachers in practical pedagogical and educational activity and define their contribution to development of the Ukrainian cultural - educational movement of the investigated period. On the basis of generalisation and ordering directions of national education the author defines the purpose, problem, conditions, forms, methods and means of national education in the many – sided pedagogical and creative heritage of the Ukrainian writers.

Key words: national education; purpose, problem, conditions, forms, methods and means of national education; the Ukrainian writers; cultural - educational movement; national - educational ideal; national consciousness; ethnic features; mentality; traditions.

Постановка проблеми. У сучасному полікультурному світі відбувається напружений пошук нових людських орієнтирів, прогресивних шляхів розвитку. Зараз наша держава переживає докорінну зміну підходів до освіти та соціокультурної політики загалом, освіта й виховання переорієнтовуються на розвиток особистості, її можливостей і якостей. Відродження Української держави вимагає повернення народів тієї культурно-педагогічної спадщини, що об'єктивно існує, але і досі відчужена й недостатньо вивчена. Фундаментом, методологічно-філософською основою системи освіти є національне виховання. Прогресивний розвиток незалежної України неможливий без розбудови національної системи освіти і виховання. Саме цей фактор зумовив зростання інтересу до педагогічної спадщини українських педагогів як важливого джерела розвитку сучасної педагогічної теорії та практики. Сьогодні особлива увага науковців зосереджена на ідеях, поглядах, концепціях тих педагогів, які мало відомі, і відкриття та вагомні здобутки яких ігнорувала авторитарна система. До

таких педагогів належать видатні українські письменники другої половини XIX – першої половини XX ст., які у своїй педагогічній та літературній діяльності порушили велику кількість проблем національного виховання, що залишаються актуальними і нині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі такі аспекти національного виховання розкрито в працях багатьох вітчизняних вчених: теоретико-методологічні основи проблеми в умовах державотворення (П. Щербань, О. Вишневський, П. Ігнатенко, І. Підласий, Б. Ступарик); громадянська складова національного виховання (К. Чорна, Ю. Руденко, О. Сухомлинська, Л. Крицька, Н. Косарева, В. Поплужний, Ю. Завалевський, Л. Пічуркіна-Шумейко); роль патріотизму у національному вихованні (В. Кіндрат, Б. Кобзар, Р. Петронговський, В. Каюков, В. Коваль, М. Павленко, В. Герасимчук); особливості народознавчого підходу до виховання підростаючого покоління (М. Стельмахович, Г. Васякович, П. Черніков, Н. Лисенко, В. Лапо, О. Будник); аксіологічне підґрунтя національного виховання (О. Вишенський, І. Лебідь, В. Скутіна, Т. Бутківська); пошуки сучасного виховного ідеалу (В. Москалець, Г. Софінська, І. Підласий).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З розвитком історико-педагогічної науки з'явилася велика кількість наукових розвідок та праць, присвячених дослідженню просвітницької діяльності та педагогічних поглядів українських письменників другої половини XIX – першої половини XX ст. (А. Білан, Л. Березівська, Л. Вовк, І. Зайченко, С. Золотухіна, І. Карпенко, Н. Копиленко, В. Кравець, О. Неживий, В. Окорнов, Н. Опанасенко, Н. Побірченко, Б. Ступарик, О. Сухомлинська та ін.). Однак доводиться констатувати, що зміст та методи національного виховання у творчій спадщині українських письменників другої половини XIX – першої половини XX ст. ще не були предметом комплексного історико-педагогічного дослідження.

Метою статті є дослідження змісту національного виховання в контексті педагогічних поглядів українських письменників другої половини XIX – першої половини XX ст. Актуальність нашої розвідки вбачаємо в акцентуванні уваги на матеріалах науково-педагогічного та літературного доробків українських письменників досліджуваного періоду, у яких порушуються питання національного виховання, які здійснюють безпосередній вплив на формування сучасного педагогічного мислення в умовах становлення незалежної Української держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі виховання будь-якого народу лежить природна потреба його самозбереження, самовдосконалення, самоутвердження, історичного розвитку, і його головна мета – розбудова власної держави. Тому будь-яке виховання є національним. Особливу роль у процесі поширення найрізноманітніших знань у галузі українознавства відіграє література, зокрема педагогічна, оскільки вона містить багатий теоретичний, методичний матеріал з питання національного виховання.

Щоб розкрити суть національної системи виховання в педагогічній спадщині українських письменників досліджуваного періоду, варто простежити їх погляди щодо значення кожного компонента цієї системи.

Сучасний педагог, науковець В. Демчук виділяє такі компоненти змісту національного виховання: загальні мета і завдання національного виховання; фундаментальні принципи національного виховання; особистість; конкретизовані цілі та завдання національного виховання [3, с. 27].

Потреби нашого суспільства визначають мету національного виховання – формування особистості громадянина України з національною самоідентифікацією, свідомістю та самосвідомістю, характером, світоглядом та ідеалами на традиціях культури,

духовності рідного народу, на кращих досягненнях інших народів. Мета ж національного виховання конкретизується в його завданнях.

Видатний український письменник О. Духнович, наслідуючи провідного вітчизняного педагога К. Ушинського, одним із перших в українській педагогіці ХІХ ст. зрозумів виховуючу силу народної педагогіки. Тому не випадково, що принцип народності став домінантним принципом педагогічної системи О. Духновича. У своєму посібнику для вчителів «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» (1857 р.) окреслив мету виховання, яку вбачав у формуванні моральної особистості, здатної виконати обов'язки громадянина й патріота [5]. На думку педагога, забезпечити повноцінне тілесне і духовне зростання дітей може тільки народна школа, головним завданням якої є виховання високоморальної, працьовитої, добродійної людини. Також рідна мова має сприяти розумовому, моральному та естетичному вихованню дітей. Навчаючись у школі, діти мають засвоїти релігійну і народну мораль, яка зміцнює духовні сили, прищеплює любов до рідної землі й не дозволяє вихованцеві вбратися в «чуже пір'я».

Слід зазначити, що вчення про народність було головним елементом відродження в ХІХ столітті. На думку К. Ушинського, «Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу», а також, «виховання, коли воно не хоче бути безсилим, повинно бути народним» [19, с. 100].

Відомий український педагог Софія Русова стверджувала: «Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли творчі сили не будуть скалічені, а, навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через повагу до свого народу виховує в людях пошану до інших народів...» [2, с. 10].

Головними складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання.

На початку ХХ ст. український письменник Микола Євшан (Микола Йосипович Федюпка) (1889-1920 рр.) сформулював важливі положення про національне виховання. Він зазначав, що «українська національна ідея мусить увійти в основу виховання українських поколінь, стати для них новою релігією, увійти в їх кров». Письменник визначив завдання національного виховання: «Пробудження і витворення історичної свідомості, усвідомлення та показ історичного буття нації – це головне завдання національного виховання – це використання всіх культурних цінностей нації, творення і підготовки ґрунту, на якому ті цінності могли би примножуватись... Третє завдання національного виховання – громадська свідомість...» [6, с. 10].

Отже, національне виховання – це виховання особистості на основі системи ідеалів, традицій, звичаїв, переконань, створених народом і спрямованих формувати ціннісні орієнтації молодих поколінь у дусі розвитку матеріальної й духовної культури української нації. Воно забезпечує духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь минулих, сучасних і майбутніх. Національна система виховання, яка ґрунтується на міцних підвалинах культури рідного народу минулих епох і сучасності, найбільшою мірою сприяє соціальному престижу інтелектуальності, освіченості та інтелігентності як складових духовності людини.

Талановитий український поет, активний громадський діяч, просвітитель Т. Шевченко (1814-1861 рр.) був переконаний у тому, що лише знання, освіченість українського народу здатні врятувати його від жорстоких тортур гнобителів, тяжких кайданів неволі.

«Кобзар» Т. Шевченка сповнений педагогічних повчань, переконань і думок, які базувалися на вихованні та навчанні молодих українців на кращих традиціях нашої культури, мови. Учений П. Зайцев, аналізуючи педагогічні ідеї та педагогічну діяльність Т. Шевченка, робить висновок: «Поет розумів, що самої формальної освіти не досить, що вона повинна даватися разом з усебічним вихованням людини і поєднуватися з національною традицією. Це вже висловлювали перед ним його сучасники – і славний педагог М. Пирогов, і українці – П. Редька та К. Ушинський. Але Шевченко перевищив їх тим, що надав великого значення дошкільному вихованню й позашкільній освіті. З особливою яскравістю він у своїх висловлюваннях підкреслював те, що освіта, навіть фахова, повинна йти разом із моральним піднесенням людини і виробленням твердих національних характерів. Ніхто до нього не підкреслив так потреби перевиховати суспільство, ніхто так ясно не протиставив самоосвіту офіційній шкільній освіті» [11, с. 592].

Тотожними педагогічним поглядам Т. Шевченка були ідеї українського письменника А. Свидницького (1834-1871 рр.). Митець чітко усвідомлював, що у процесі національного виховання формується національна самосвідомість, яка сприяє усвідомленню індивідом самоідентифікації зі своєю нацією, утвердженню самоцінності історичної пам'яті, вибудові на її засадах відповідної аксіологічної системи, що, у свою чергу, є життєво необхідною передумовою повноцінної самореалізації особистості. Його роман «Люборацькі», так само, як і «Близнець» Т. Шевченка, літературознавці класифікують, як роман-виховання. Твір А. Свидницького має яскраво виражене педагогічне спрямування. Зображуючи процес формування людської особистості на прикладі головного героя твору – Антося Люборацькі, письменник-педагог зробив висновок про те, що виховання повинне базуватися на національному ґрунті, на духовному потенціалі рідного народу, інакше воно перетвориться на духовне виродження людини, її деградацію, зневагу до найсвятішого на землі – матері. Цілком слушною у такому контексті є думка К. Ушинського стосовно того, що саме «мова народу», будучи найповнішим відображенням батьківщини й духовного життя народу, є разом з тим для дитини кращим тлумаченням природи й життя, що оточують її [15, с. 127].

Відомий український письменник, педагог, історик, публіцист М. Костомаров (1817-1885 рр.) був активним борцем за народну освіту народу. Педагогічні погляди М. Костомарова розкрито у статті «Две русские народности», яку вчений надрукував у журналі «Основа». М. Костомаров вважав, що саме письменники як митці слова, найвпливовішого засобу формування та розвитку молоді, - навчально-виховний компонент художніх творів повинні формувати на глибоко національному ґрунті, тим самим виховувати почуття патріотизму, національної гідності, поваги до рідної землі: «Література – це душа народного життя, це самоусвідомлення народності. Без літератури остання – лише страждальне явище, і тому, наскільки багата, наскільки задовільна в народі література, настільки міцніша його народність, настільки більше він оберігає себе від ворожих обставин історичного життя, настільки сама сутність народності є помітною, яскравою» [8, с. 36].

Провідне місце в розбудові вітчизняної педагогічної думки належить П. Кулішу (1819-1897 рр.) – письменнику, педагогу, історику, етнографу, літературному критику, публіцисту, громадському діячеві. У контексті нашого дослідження є цінною його стаття „Виховання дітей”, надрукована в газеті „Правда” за 1868 р., у якій письменник-педагог розкритикував тогочасне недбале ставлення до дітей, батьківську неуважність та окреслив часті педагогічні помилки батьків у вихованні власних дітей, запропонував педагогічну ситуацію, а потім вирішив її. Педагог жорстко критикував тотальну русифікацію вітчизняної школи, наголошуючи, що навчатися українські діти

повинні рідною мовою, яка їм генетично близька та зрозуміла: «В той час, коли дворянські діти вступали до низьких навчальних закладів, де їм доводилось засвоювати знання та вирази шляхом штучної загальноруської мови, вони залишали свої дома, матерів і няньок своїх, які до тих пір розмовляли з ними простонародною мовою» [10, с. 531]. Письменник стверджував, що викладання українською мовою є запорукою виховання в дитини поваги до рідної землі, народу, його традицій, культури, культивування шанобливого ставлення до батька і матері, і навпаки, – освіта українських дітей російською мовою, штучне залучення їх до чужої культури для української нації є прямим шляхом до повної деградації та виродження.

Аналізуючи зміст національного виховання в творчості українських письменників досліджуваного періоду, привертає увагу постать вітчизняного письменника, публіциста, критика, знавця західноєвропейської літератури, громадського діяча І. Нечуя-Левицького (1838-1918 рр.). У процесі наукового пошуку було з'ясовано, що художні твори письменника-просвітителя сповнені його педагогічними ідеями. Так, у творах «Микола Джеря» та «Кайдашева сім'я» І. Нечуй-Левицький розкриває свої педагогічні погляди щодо важливості сімейного виховання на принципах народної моралі, а також розвитку культури спілкування в родині.

На думку дослідниці педагогічної спадщини І. Нечуя-Левицького Н. Побірченко, виявом народності він вважав боротьбу за збереження своєї культури, виховання, поваги до рідної літератури, мови, національних традицій [17, с. 78]. Письменник-педагог пристрасно обстоював ідеї української етнопедагогіки в системі національного виховання. «Народні наші пісні, казки, приказки, колядки, козацькі думи, утвори поважні й моральні, - писав він, - усе це в українського народу невичерпний, багатий скарб і для навчання й виховання, і в школі для напутіння в житті..., даючи часом високі зразки моральності й краси художества» [16, с. 210]. Уся творча спадщина педагога свідчить про струнку й послідовну систему поглядів письменника на українську етнопедагогіку як основу провідних напрямків формування всебічно розвиненої особистості українця.

Педагогічно-просвітницький рух другої половини ХІХ ст. характеризується чіткою орієнтацією на реформування освітньо-виховного процесу на засадах домінантності гуманістичних та національних ідей. Метою українського педагогічно-просвітницького руху цього періоду стало створення виховної системи на засадах народності, демократизму і гуманізму, а також формування національно-свідомого громадянина Української держави, людини з високими ідеалами. Над вирішенням цих завдань працювали такі відомі українські письменники, педагоги та громадські діячі, як М. Костомаров, П. Куліш, П. Чубинський, І. Франко, Б.Грінченко, О. Кониський та ін. Активним діячем цього руху був письменник, громадський та культурний діяч О. Кониський (1836 – 1900 рр.). У своїх працях „Український націоналізм”, „Відчити з історії русько-українського письменства”, „Потреба морального виховання” педагог доводив, що лише формування національної свідомості українського етносу, в основі якого не тільки визначення цінності духовних та культурно-ідентифікуючих рис свого народу, а й прагнення до їх постійного захисту, збереження та збагачення повинно стати основою національного виховання в Україні. Педагог вважав, що становлення повноцінної і глибоко духовної особистості неможливе без засвоєння національних і загальнолюдських культурних цінностей, без виховання великої любові й відданості Батьківщині, без усвідомлення міцного зв'язку з рідним народом, з його мовою і культурою, а формування цих рис і якостей неможливе без впровадження національної системи виховання.

О. Кониський був свідомим того, що формування національної свідомості – процес системо-формуєчий і розглядав його як взаємозв'язок, взаємозалежність усіх виховних

структур: сім'ї, школи, громадських і соціальних інституцій. Він вважав, що саме сім'я, батьки є першоосновою формування національної свідомості і самосвідомості в підростаючого покоління українців: «Характер виховує родина і школа, а в родині – перша вчителька – мати.» [7, с.147]. Саме батьки власним прикладом закладають у душу дитини основи поваги, відданості та любові до Батьківщини. Процес такого виховання в сім'ї відбувається майже механічно, підсвідомо, і сприймається дитиною як щось належне, адже батьки використовують форми і методи виховання, які встановлюються й апробуються віками, передавалися з покоління в покоління і стали невід'ємною частиною виховного впливу родини.

Значний внесок у розвиток педагогічної науки другої половини XIX століття зробив український письменник, активний громадський діяч І. Франко (1856-1916 рр.). Аналізуючи педагогічні погляди І. Франка, можна зробити висновок, що письменник невпинно боровся за розвиток української національної школи на засадах демократизму, волелюбності, гуманізму. Просвітитель уважав, що стрижнем усієї системи виховання повинна бути національна ідея, яка б сприяла ідентифікації кожної особистості як громадянина української держави. Особливо палко письменник обстоював українську мову та літературу. Метою та завданням національної системи виховання І. Франко розглядав як служіння українській нації, боротьбі за самостійну, незалежну, демократичну Україну. Разом з цим І. Франко домагався навчання дітей рідною українською мовою, наголошував на значній ролі краєзнавства, як одного з найважливіших предметів шкільного навчання, що дає «...змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і усією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятками і т.д. Наскільки таке ознайомлення корисне не треба доводити. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму» [21, с. 116].

Аналіз педагогічної спадщини українського письменника, педагога Б. Грінченка дозволив констатувати, що проблема створення системи національного виховання базується, перш за все, на вирішенні трьох завдань: здійснення виховання та навчання, спілкування вчителів, дітей та батьків українською мовою; реалізація ідеалу гармонійної особистості відповідно до історичного досвіду, системи духовних, моральних цінностей українського народу; формування національної самосвідомості, що має в своїй основі особливий національний образ світу. Ці ідеї пронизують усю педагогічну систему автора, визначаючи цілі, способи і засоби практичної реалізації [15, с. 23].

Творчо опрацювавши й узагальнивши вітчизняний і зарубіжний досвід виховання й освіти, Б. Грінченко, перш за все, засвоїв висновок К. Ушинського про народну основу педагогічних систем, що полягає в урахуванні культури, характеру, побуту, історії конкретної національності. Загальні принципи, концепції національного виховання український педагог бачив у тому ж, що і «учитель російських учителів»: 1) загальної системи народного виховання для всіх народів не існує, не тільки на практиці, але й в теорії...; 2) у кожного народу своя особлива національна система виховання, а тому запозичення одним народом з іншого виховних систем є неможливим; 3) досвід інших народів у справі виховання є дорогоцінний для всіх, але точно в тому ж смислі, в якому досвіди всесвітньої історії належать всім народам. Як не можна жити за зразком іншого народу..., точно так не можна виховувати, виховуватися по чужій педагогічній системі, якою б не була вона стрункою і добре обдуманною. Кожний народ у цьому відношенні і повинен пробувати свої сили [20, с. 165].

На межі двох століть у Західній Україні з'являється нова постать в українському культурно-громадському та літературному житті. Педагог, журналіст, письменник-демократ та громадський діяч – Осип Маковей, який потрапляє в епіцентр нової хвилі національного відродження України.

Працюючи головним редактором чернівецької газети «Буковина», Осип Маковей консолідує прогресивні сили Галичини, Закарпаття, Наддніпрянської України, пропагуючи ідею єдності українських земель. Осип Степанович знайомить читачів газети з досягненнями прогресивної вітчизняної та зарубіжної науки, літератури. На сторінках цього щотижневика багато місця було відведено питанням освіти, розвитку народних шкіл та виховання підростаючого покоління. Навколо „Буковини” редактор згуртував письменників та громадських діячів Є. Ярошинську, І. Синюка, І. Бажанського та ін., які писали твори для дітей, статті на педагогічні теми [18, с. 60].

Саме в цій газеті О. Маковей опублікував ряд своїх статей, фейлетонів та художніх творів про національне виховання, завдання школи, про роль учителя в піднесенні свідомості підростаючого покоління та його культурного розвитку.

У статті «Руська гімназія в Чернівцях» письменник стверджує ідею, що „школа є найважливішим розсадником народної просвіти”, що „вона лише тоді зможе відповісти своїй переважній задачі, коли цілий її устрій буде відповідати вимогам науки... спеціальним потребам дотичного краю, і спеціальним потребам тої молодіжі, для котрої вона призначена” [13, с. 1]

О. Маковей був переконаний у тому, що школа може дати найкращі плоди для майбутнього народу тільки за умови використання найприроднішого засобу виховання – рідного слова. Як редактор популярної газети, він неодноразово наголошував про важливість викладання у школах українською мовою, виступав проти заходів австрійського та російського урядів онімечити, русифікувати український народ, знищити потяг до національних надбань народу. У редакційній статті «Буковини», «Власна культура» був поданий лист із Наддніпрянської України, в якому розвінчувалася антинародна політика царської влади, що всіляко придушували розвиток духовних сил українського народу. Педагог був переконаний, що тільки «школи на рідній мові» та «широка національно-поступова просвіта» стануть рушіями національного та культурного визволення. Саме тому редактор закликає передових громадських діячів, інтелігенцію, педагогів сприяти розвитку освіти, культури, «підпирати всіма силами школу, рідну літературу і науку».

О. Маковей, поділяючи думки І. Франка, засуджував громадських діячів, які пропагували сепаратистські ідеї розвитку літератури та мови в Галичині, Буковині та Наддніпрянській Україні, викривав антинародну діяльність «москвофілів», що чинили всілякі перешкоди для поширення живої української мови та пропагували так зване «язичіє» [18, с.60].

Працюючи редактором «Літературно-наукового вісника», О.Маковей публікує статтю «Слово і діло галицьких москвофілів», у якій стверджує, що «справа мови – се в житті нашого народу одна з перших». Для єдиного народу «мова повинна бути спільна» [14, с. 168]. На думку письменника, «штучно витворене язичіє не може мати будучності, бо не основане на живій народній мові, а на чисто штучній мішанині церковно-слов'янської, польської і малоруської». О. Маковей підкреслює, що «малоруська літературна мова в Галичині і на Україні – одна і та сама, малі різниці між ними вже вирівняні, і тепер нема причини боятися роздвоєння між російськими і австрійськими українцями на точці літературної мови» [12, с.3].

Пропагування письменником української мови, культури мало важливе значення для утвердження та розвитку ідеї національної школи, національної системи виховання.

Виразником передових ідей кінця XIX - початку XX ст. була також Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка). Громадсько-просвітницька діяльність та творча спадщина письменниці є цінним внеском не лише в скарбницю української і світової літератур, але і прогресивної педагогічної думки. М. Грушевський писав: «Творчість Лесі Українки всім своїм змістом зв'язана з життям українського народу... вона вміла вийти в своїх творах поза межі своєрідних тем на широке поле світових мотивів, тому зайняла позицію високої міри» [1, с. 20].

Відкриваючи нову епоху модерну, Леся Українка, більше ніж будь-хто, виявила себе гідною дочкою українського народу. Вона перетворила письменницьку працю на справжнє горіння, ставила високі вимоги до себе і до оточення. Сама Леся ці вимоги виконала, відкриваючи нові шляхи в українській літературі, надихаючи суспільство новим, живим, бойовим духом. Лесине слово було криця, блискавиця, морський вал, бо вона словом хотіла надати силу нації, збудити земляків своїх від сну [1, с. 7].

Національна тематика займала провідне місце в поезії та прозі Лесі Українки. Її просвітницька діяльність та педагогічні погляди наскрізь пройняті національною ідеєю. Найголовніший їхній принцип – відмовитися від народного плачу по колишній Україні і зосередити свої зусилля на діяльній роботі для нового життя. Леся Українка запропонувала свою практичну програму «за нове життя». На просвітницькій ниві — це, передусім, національне виховання. Свій національний обов'язок поетеса вбачає в тому, щоб найефективніше використати свою «єдину зброю» – слово.

У своєму літературному доробку Леся Українка порушила важливі соціально-педагогічні проблеми. Мету родинного виховання письменниця вбачала у формуванні людини-борця. В оповіданні «Помилка» вона пише, що досягнути цієї мети можна тільки розвиваючи природні нахили дитини. Саме тому уся виховна система сім'ї Косачів була спрямована на те, щоб діти краще розуміли красу рідного краю, його традиції, звичаї, не соромилися працювати і любили працю.

Педагогічним ідеалом видатної української поетеси, драматурга, громадського та культурного діяча Лесі Українки було виховання всебічно розвиненої особистості, яка була б здатна боротися за національні інтереси свого народу, його національну гідність. Леся Українка була переконана, що лише рідна мова повністю відповідає менталітету української людини, її прагненню до гармонійного розвитку і повноцінного життя. В основі вищезазначеного лежить оволодіння національними цінностями, збереження та розвиток духовних надбань українського народу.

Спільність педагогічних поглядів на питання освіти й виховання об'єднувала діячів української культури кінця XIX – початку XX ст. демократичного напрямку (М. Коцюбинського, П. Грабовського, Лесі Українки і Б. Грінченка). Тривалий час їх педагогічні ідеї розглядалися ізольовано від педагогічної спадщини відомих педагогів і пояснювалися майже виключним впливом російських революційних демократів [15, с. 15]. Однак, ми бачимо головне, що об'єднувало діячів української культури – боротьба за національне визволення, намагання пробудити національну самосвідомість, яка б зумовила становлення принципів гуманізму в освіті і в усьому суспільному житті.

Український письменник, громадський та культурний діяч М. Коцюбинський (1864 – 1913 рр.) залишив помітний слід в історії педагогічної думки. Його літературна спадщина відображає тогочасні проблеми і водночас є прекрасною перлиною художнього відтворення дійсності. Письменник бачив соціальні причини культурної

відсталості українського народу. Він критикував царську політику, зрадницьку позицію ліберальної інтелігенції. Внаслідок русифікаторської політики царського уряду Михайло Коцюбинський не міг навчати дітей українською мовою, але спілкувався завжди українською. Він рішуче виступав за природне право українського народу розвивати свою національну культуру, за навчання в школах українською мовою: «По нашему же мнению, всякому народу, а в том числе и малороссам, «надлежит», между прочим, возможно шире и полнее развивать свою духовную сущность и, параллельно своему культурному росту, постепенно совершенствовать орудие своей мысли – язык, в котором, как в зеркале, отражается и история, и мировоззрение, и характер данного народа...» [9].

У статтях «Русский язык в Галиции», «К полемике о самостоятельности малороссийского языка» він протестує проти національного і культурного гніту, вимагає запровадити в школах навчання рідною мовою. Громадсько-педагогічна діяльність Михайла Коцюбинського нерозривно пов'язана з його літературною творчістю. У художніх творах він яскраво змальовував життя й індивідуальні особливості дітей. У публіцистичних статтях порушував проблеми трудового, естетичного виховання, критикував догматичні методи виховання в школах, писав про безправ'я народних вчителів. На думку письменника-педагога, справжній народний учитель повинен не тільки добре вчити і виховувати дітей, а й мати тісний зв'язок з народом, пробуджувати його національну свідомість, чесно служити батьківщині.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, аналіз наукових джерел, художнього доробку письменників-педагогів досліджуваного періоду дає підстави стверджувати, що проблема національного виховання посідає чільне місце в їх педагогічній та просвітницькій діяльності. Систематизуючи педагогічні ідеї українських письменників-педагогів досліджуваного періоду, можна зробити узагальнення щодо розуміння ними змісту національного виховання. Говорячи про виховання національної самосвідомості особистості, більшість із них, у першу чергу, мали на увазі виховання в підростаючого покоління національно-патріотичних почуттів та усвідомлення себе як представника своєї нації, носія її культури, репрезентанта її історії. Мету національного виховання українські письменники-педагоги другої половини XIX – першої половини XX ст. вбачали в набутті підростаючим поколінням соціального досвіду; успадкуванні духовних надбань народу; досягненні, збереженні та розвитку духовної культури міжнародних взаємин; формуванні в молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина своєї держави, розвиненої духовності. Принципи національного виховання в педагогічних ідеях видатних українських просвітителів XIX – першої половини XX ст. є актуальними і на сучасному етапі розвитку національної педагогічної думки.

Наведений матеріал не вичерпує всіх проблем національного виховання в контексті педагогічних поглядів та просвітницько-педагогічної діяльності митців слова другої половини XIX – першої половини XX ст. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні й науковому обґрунтуванні методів та засобів національного виховання в творчості українських письменників XIX – першої половини XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук-Данчук П. Національне питання в драматичній поемі „Бояриня” Лесі Українки / П. Андрійчук-Данчук. – Джерзі Ситі. – 2007. – 141 с.
2. Болонський процес : Нормативно-правові документи / Укл. : З. І. Тимошенко, І. Г. Оніщенко, А. М. Грехов, Ю. І. Палеха. – К. , 2004.

3. Демчук В. Національна система виховання: педагогічна модель / В. Демчук // Рідна школа. – 1997. – № 7-8. – С. 25 – 28.
4. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність / П. І. Дроб'язко. – К. : Видавничий центр „Академія”, 1997. – 184 с.
5. Духнович О. В. Народна педагогіка про загальні правила наставляння / О. В. Духнович // Педагогіка : хрестоматія / Укл. А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – С. 38-42.
6. Євшан М. Національне виховання / М. Євшан // Україна. – 1991. – № 9.
7. Кониський О. Потреба морального виховання / О. Я. Кониський // Правда. – 1888. – №3. – С. 147–148.
8. Костомаров М. Две русские народности / М. Костомаров // Основа. – 1861. – № 4. – С. 33-80.
9. Коцюбинський М. М. К полемике о самостоятельности малороссийского языка / М. М. Коцюбинський // Волянь. – 1898. – № 42 від 22 лютого (ст. ст.).
10. Куліш П. Твори : в 2 т. / П. Куліш. – К. : Наукова думка, 1998. – Т. 2 : Українська нова література / гол. ред. М. Д. Бернштейн. – 1998. – 768 с.
11. Луців В. Педагогічна праця Тараса Шевченка / Василь Луців // Хроніка 2000. – 2007. – № 71. – С. 592.
12. Маковей О. С. З розправи над малоруським питанням / О. С. Маковей // Буковина. – 1898. – Число 71. – С. 3.
13. Маковей О. С. Руська гімназія в Чернівцях / О. С. Маковей // Буковина. – 1896. – Число 183. – С. 1.
14. Маковей О. С. Слово і діло галицьких москофілів / О. С. Маковей // Літературно-науковий вісник. – 1896. – Т. 5. – С. 168.
15. Неживий О. І. Борис Грінченко – вартівий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти / О. І. Неживий. – Луганськ : Знання, 2007. – 188 с.
16. Нечуй-Левицький І. Школа повинна бути національна / І. Нечуй-Левицький // Дніпрові хвилі. – 1912. - №13-14.
17. Побірченко Н.С. Проблеми виховання підростаючого покоління в педагогічній спадщині Івана Нечуя-Левицького : Монографія / Н. С. Побірченко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 184 с.
18. Погребенник Ф.П. Письменник, педагог, громадський діяч (до 90-річчя з дня народження Осипа Маковея) / Ф.П.Погребенник // Радянська школа. – 1957. – № 9. – С. 59 – 63.
19. Ушинський К. Вибрані педагогічні твори : у 2-х томах / К.Д. Ушинський . — К. , 1983. – Т. 1. – 488 с.
20. Ушинський К. Д. О народности и общественном воспитании / К. Д. Ушинський // Собр. соч. – М. : АПН РСФСР, 1948. – Т. 2 – С.69-165.
21. Франко І. Я. Галицьке краєзнавство / Іван Якович Франко // Збір. Творів : У 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 2 – Кн. 2. – С. 116 – 150.